

NEGIRANJE BUDUĆNOSTI

PUT U PROŠLOST

Funded by
the European Union

Autor: Luka Božović

Za izdavača: Inicijativa mladih za ljudska prava

www.yihr.org

Ova publikacija je finansirana od strane Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Inicijative mladih za ljudska prava i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

“Negiranje budućnosti - put u prošlost” deo je projekta Zagovaranjem, aktivizmom i obrazovanjem do zaustavljanja poricanja genocida i jačanja procesa pomirenja. Projekat je podržan od strane Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke. Nemačka podržava napore u uspostavljanju participativne kulture sećanja, regionalne saradnje i pomirenja u regionu Zapadnog Balkana.

UVOD	2
SLUČAJ SREBRENICA	3
PREGLED BORBE PROTIV PORICANJA	4
Naponi organizacija civilnog društva	4
Obrazovane strategije	5
Informisanje	6
Osvajanje javnog prostora	7
Konfrontacija	8
Građenje savezništva	8
Politički napori	9
MEĐUNARODNA ZAJEDNICA	10
REZULTATI	11
BAUK PRIZNANJA KRUŽI SRBIJOM	13
KALKULISANJE SA GENOCIDOM	14
A ŠTA SA PRIZNANJEM?	15
ZAŠTO JE SREBRENICA VAŽNA?	15
MOGUĆA BUDUĆNOST	16
GDE DALJE?	16
Nosioci novog narativa	16
Insistiranje na činjenicama radije nego na kvalifikaciji	17
Prilagođavanje edukativnih programa	17
Saradnja sa političkim akterima	18
Institucije i akademska zajednica	19
Rad sa međunarodnom zajednicom	19
Adresiranje mitova	20
Rad sa medijima	20
Verske zajednice	21
Sprečavanje zloupotrebe žrtava	21
Novi aktivisti - novi aktivizam	21
UMESTO ZAKLJUČKA	22

UVOD

„Srbija je zemlja u kojoj je prošlost mnogo neizvesnija nego budućnost.“

Stojan Cerović (1945 – 2005), novinar i antiratni aktivista

Ratovi vođeni na prostoru nekadašnje Jugoslavije u periodu od 1991. do 2001. godine ostavili su dubok trag na sva društva i usloveli buduće regionalne odnose. Imajući u vidu nacionalističke pozicije političkih elita u regionu, tokom celog navedenog perioda, ali i onih koji su bili deo političke elite od 2001. godine do danas, pitanja prošlosti i dalje su ostala otvorena.

Uprkos presudama kako Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Međunarodnog suda pravde (MSP), a i lokalnih sudova, koji su u prethodnom periodu utvrdili veliki broj činjenica o onome što se desilo, stepen negiranja zločina kao i njihove relativizacije ostaje izuzetno visok. Ovi sudovi, utvrđivali su činjenice i okolnosti u kojima je zločin u Srebrenici počinjen i okvalifikovale su ga kao genocid.

Republika Srbija koja je učestvovala u ratovima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu nikada nije suštinski prihvatila sopstvenu odgovornost za zločine koji su u navedenim sukobima počinjeni. Politika režima Slobodana Miloševića koji je najodgovorniji za vođenje ratova i civilne žrtve nailazi na opravdanja umesto na odbacivanje.

Posebno mesto u razgovoru o suočavanju sa prošlošću u Srbiji zauzima pitanje genocida u Srebrenici. U pitanju je najveći zločin na tlu Evrope od kraja Drugog svetskog rata koji je kroz više sudskih procesa uz mnoštvo dokaza okarakterisan kao genocid van svake razumne sumnje. Pitanje negiranja genocida u Srebrenici i danas je jedno od pitanja koje definiše političku scenu Srbije i pozicije političkih aktera na njoj.

Uprkos demokratskim promenama iz oktobra 2000. godine, koje su trebale da donesu i suočavanje sa prošlošću, odnosno zločinima koji su bili deo politike režima Slobodana Miloševića, i odgovornosti za počinjene zločine, to se nije desilo. Političke snage kao što su Liga socijaldemokrata Vojvodine, Građanski savez Srbije ili Socijaldemokratska unija, koje su tokom konflikta iskreno zauzele antiratne pozicije suprotne nacionalističkim proglašene su za izdajnike i plaćenike koji rade protiv svoje zemlje. Te snage nikada nisu dominirale političkom scenom Srbije, niti dobile ozbiljnu priliku da utiču na zvaničnu državnu politiku i narativ o prošlosti.

Iz mirovnog pokreta u Srbiji razvila se mreža organizacija civilnog društva i medija koji već duže od trideset godina dosledno stoje na antiratnim i antinacionalističkim pozicijama. U tom periodu organizacije kao što su Inicijativa mladih za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, i druge, kroz svoje delovanje su radile na podizanju svesti o ratnim zločinima, odgovornosti za zločine, a od institucija i najviših nosilaca vlasti konstantno su zahtevale prihvatanje odgovornosti za počinjene zločine i suočavanje sa prošlošću. Ovom pitanju pristupano je iz ugla važnosti demokratizacije društva, kao i u kontekstu procesa pristupanja Evropskoj uniji (nakon demokratskih promena).

Rad i rezultati ovih organizacija u Srbiji su osporavani, javnost antagonizovana u odnosu na njih, ali se njihov rad nikako ne može nazvati neuspešnim. Promene kakve zagovara civilno društvo u zemlji u tranziciji, nakon decenije konflikta nisu ni lake ni jednostavne, i to se ne sme zanemariti. Ne sme se zanemariti ni hrabrost koja je neophodna da bi se ovim temama bavilo u javnom prostoru, u zemlji koja sistemski odbija da se suoči sa prošlošću, čiji delovi sistema aktivno učestvuju u sakrivanju optuženih za ratne zločine ili informacijame o zločinima.

Ovaj dokument će razmotriti dosadašnje napore u kontekstu odnosa prema genocidu u Srebrenici, i pokušati da ponudi buduće pravce delovanja koji mogu da daju dalji doprinos održivom miru i istinskom pomirenju u regionu. Takođe, dokument će razmotriti i kulturu sećanja, odnosno pokušaje i inicijative da se odnos prema ovom zločinu u Srbiji promeni, kako od strane političkih elita, tako i od strane društva.

SLUČAJ SREBRENICA

Za dešavanja u i oko Srebrenice tokom svega nekoliko dana jula 1995. godine, istraga MKSJ počela je istog meseca i jedna je od najvećih kriminalističkih istraga u istoriji.¹ Pred MKSJ za zločine u Srebrenici osuđeno je 16 osoba, od kojih sedam za genocid.

Zločine koje su jedinice Vojske Republike Srpske pod komandom Ratka Mladića počinile ovaj sud okarakterisao je kao genocid. Presude, Radisavu Krstiću (2004.)² Ljubiši Beari (2010.)³, Zdravku Tolimiru (2015.)⁴, Vujadinu Popoviću (2015)⁵, Radovanu Karadžiću (2016.)⁶, Ratku Mladiću (2017)⁷, su utvrdile činjenice o onome što je organizovano u Srebrenici jula 1995. godine, i utvrdile genocidnu nameru počinilaca.

Sudovi u Bosni i Hercegovini su osudili 25 osoba za zločine počinjene u Srebrenici, a od toga njih 13 za genocid. Pred sudom u Srbiji, niko nije osuđen za genocid. Čak i u slučaju u kome je pet osoba osuđeno za streljanje civila u Trnovu, sud je propustio da navede činjenicu da su žrtve streljanja bile dovezene iz Srebrenice. Na suđenjima u Srbiji gde se optužnice odnose na zločine povezane Srebrenicom, kvalifikacija zločina u Srebrenici kao genocida se ne primenjuje.⁸ Pred sudovima u Srbiji se svaka veza institucija Srbije sa genocidom u Srebrenici se izbegava i prikriva. Institucije takođe dozvoljavaju boravak osoba optuženih za genocid u Srebrenici pred Tužilaštvom Bosne i Hercegovine, a za kojima postoje međunarodne poternice po kojima Srbija ne postupa.

Važan je i slučaj⁹ tužbe Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije (odnosno SCG i Republike Srbije kao pravnih naslednika) pred MSP koji se odnosio na kršenje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. U svojoj odluci¹⁰ MSP je potvrdio da je u Srebrenici izvršen genocid, a da Republika Srbija kao tužena nije odgovorna za delovanje VRS. Ipak, MSP je utvrdio da Srbija jeste odgovorna za nespriječavanje genocida, kao i da je propustila da kazni odgovorne imajući u vidu saradnju sa MKSJ u vezi sa hapšenjem i izručenjem Ratka Mladića.

Javno mnjenje u Srbiji, koje je još od osamdesetih godina pod jakim uticajem nacionalističkog narativa, je u fazi poricanja zločina, broja žrtava, odgovornosti države, genocida, koji se smenjuju, dok su paralelni procesi relativizacije zločina i veličanja zločinaca uvek prisutni. To su procesi koji se smenjuju periodično, često zavisno od interesa vladajućih struktura.¹¹ Jedini kontinuitet vladajućih struktura u Srbiji koji postoji je onaj u odbijanju da se o Srebrenici govori kao o genocidu.

U istraživanju stavova građana Srbije koje je Demostat sproveo u decembru 2020. godine koje je uključivalo i pitanja o dešavanjima u Srebrenici svega 12% ispitanika reklo je da se u Srebrenici desio

1 Informacije o toku istrage, dokazima i celom slučaju dostupni su i na portalu „Srebrenica: Genocid u osam činova” agencije Sense. Dostupno na: <http://srebrenica.sensecentar.org/bs/>

2 Dostupno na: <https://www.icty.org/en/case/krstic>

3 Dostupno na: <https://www.icty.org/case/popovic>

4 Dostupno na: <https://www.icty.org/case/tolimir>

5 Dostupno na: <https://www.icty.org/case/popovic>

6 Dostupno na: <https://www.icty.org/case/karadzic>

7 Dostupno na: <https://www.icty.org/en/case/mladic>

8 <http://www.hlc-rdc.org/?p=38958>

9 Dostupno na: <https://www.icj-cij.org/en/case/91>

10 Dostupno na: <https://www.icj-cij.org/case/91/judgments>

11 Digitalna kolekcija Fonda za humanitarno pravo „Srebrenica u javnom diskursu Srbije” oslikava dominantan odnos prema genocidu od jula 1995. godine do danas: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/srebrenica-u-javnom-diskursu-srbije/>

genocid.¹² Četvrtina ispitanika je navelo da su u Srebrenici ubijani Muslimani, a 15% je navelo ubistva, bez etničke identifikacije žrtava.

Uprkos presudama i činjenicama utvrđenim van svake razumne sumnje, obilja dokaza i izjava svedoka, javnim mnjenjem u Srbiji i dalje dominira negiranje genocida u Srebrenici.

ZAŠTO JE SREBRENICA VAŽNA?

U Srbiji, u razgovorima o suočavanju sa prošlošću posebno mesto zauzima pitanje priznanja genocida u Srebrenici i izražavanje pijeteta prema žrtvama ovog zločina. Odnos prema činjenici da je Srbija prva država koja je proglašena odgovornom za kršenje Konvencije o genocidu, kao i za nesprečavanje ovog zločina, suštinski definiše pozicije svih političkih aktera. Srebrenica i sve činjenice u vezi sa genocidom predstavljaju ključnu tačku artikulisanja društvenih vrednosti, odnosno individualne i institucionalne (ne)sposobnosti uspostavljanja empatije, ali i prihvatanja odgovornosti za način na koji se zločin pamti i stvara osnov za nova povezivanja.

Slučaj genocida u Srebrenici oslikava ratne ciljeve Vojske Republike Srpske koji su, nezavisno od formalnih veza, bili i ciljevi političkog rukovodstva Srbije. Jedan deo političke scene Srbije ni do danas od tih ciljeva nije odustao, iako ih često zove drugačije.¹³ Priznavanje genocida u Srebrenici i prihvatanje odgovornosti za njega vodilo bi radikalnom raskidu sa dotadašnjim, a i danas prisutnim, državnim i političkim pozicijama.

Kada govorimo o genocidu u Srebrenici, govorimo o prvom genocidu u Evropi nakon Drugog svetskog rata. U genocidu u Srebrenici pokazana je jasna politička namera da se počini zločin, kao i sistemsko delovanje u vršenju zločina i prikrivanju njegovih tragova. Takođe, slučaj Bosne i Hercegovine protiv Srbije pred MSP prvi je te vrste od 1948. godine. Stoga je težina određenja prema genocidu u Srebrenici još veća.

PREGLED BORBE PROTIV PORICANJA

Pregled borbe protiv poricanja u nastavku neće biti hronološki, jer na taj način ne bismo dobili poseban uvid u postojeći problem. Umesto hronološkog pregleda, važnije je obratiti pažnju na pregled dosadašnjih zagovaračkih strategija i taktika koje su korišćene, nezavisno od njihovog rasporeda.

Navedeni pristupi u borbi su dali različite rezultate, bili dominantniji u različitim periodima, ali su svi zajedno zaslužni za većinu pomaka na polju borbe protiv negiranja genocida. Na samom početku treba reći da bez ovih napora i borbe gotovo sigurno ne bi bilo nikakvih pomaka.

Napori organizacija civilnog društva

Organizacije civilnog društva u Srbiji koja se bave tranzicionom pravdom ili suočavanjem s prošlošću uložile su velike napore kako bi se odnos prema zločinu u Srebrenici iz jula 1995. promenio, i kako bi se razgovaralo o činjenicama, ljudima i njihovim ličnim pričama što bi izazvalo empatiju i pijetet prema žrtvama. Takođe, ti napori su uloženi i kako bi se razbio monoetnički diskurs kada se govori o žrtvama ratova.

Zagovaračke aktivnosti ovih udruženja bile su raznovrsne i fokusirale su se na različite aspekte suočavanja sa prošlošću.

12 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/suocavanje/gradjani-uglavnom-neobavesteni-o-ratovima-devedesetih-i-nacionalno-pristrasni/>

13 Vidi: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpski-svet-srbija-balkan-/31521168.html>

Ključne strategije koje su primenjivane mogu se grupisati na sledeći način:

1. Obrazovne strategije
2. Informisanje
3. Osvajanje javnog prostora
4. Građanska neposlušnost
5. Građenje savezništva

Obrazovne strategije

Obrazovni sistem u Srbiji je pod veoma očiglednim uticajem nacionalizma prilagođen zvaničnom narativu. Najopštije posmatrano, zločini koji se nađu u lekcijama i knjigama istorije, su birani tako da daju iskrivljenu sliku o prošlosti. Gotovo po pravilu u pitanju su zločini u kojima su Srbi žrtve. Takođe, obrazovnom sistemu u Srbiji nedostaje obrazovanje o ljudskim pravima koje je direktno povezano i sa odnosom prema prošlosti i zločinima.

Pitanjem obrazovanja u postkonfliktnim društvima bavio se i Savet Evrope dajući različite preporuke koje se naročito odnose na nastavu istorije. Recimo, 2001. godine Savet Evrope je bio jasan rekavši da zloupotrebe istorije kao što je falsifikovanje činjenica nisu vrednosti Saveta Evrope.¹⁴ Takođe, vrednostima Saveta Evrope suprotno je i „fiksiranje na jedan događaj kako bi se opravdao ili prikrio neki drugi“¹⁵. U kasnijim preporukama iz 2018. godine, adresirano je i izostavljanje istorijskih događaja koji se mogu smatrati osetljivim ili kontroverznim uz komentar da takav pristup može da stvori iskrivljenu sliku o stvarnosti.¹⁶

Imajuću u vidu zvanični narativ koji stvaraju i (p)održavaju vladajuće političke elite, pitanje ratnih zločina uopšte, a naročito genocida u Srebrenici, u zvaničnim udžbenicima obrađeno je na suštinski sporan način. Deo kurikuluma istorije može da bude samo ono što je odobrilo Ministarstvo nadležno za pitanje obrazovanja, odnosno neko ko učestvuje u kreiranju narativa. Obzirom na to kakav je dominantni narativ o ratnim zločinima nad nesrpskim stanovništvom, on se preslikava i u udžbenike istorije. Odsustvo činjenica u lekcijama je evidentno, brojevi žrtava su često preuveličani i bez navođenja izvora, dok zvanični narativ dominira. Namera da se Srbi prikažu kao žrtve, nikako kao počinioci zločina je očigledna.

Upravo zbog toga je jedan od pravaca delovanja organizacija civilnog društva bio usmeren na uspostavljanje neformalnih obrazovnih programa za srednjoškolce i studente. Najrazvijeniji programi koje su mladi u Srbiji imali priliku da pohađaju su *Nacionalna i regionalna škola tranzicione pravde Fonda za humanitarno pravo 2011 – 2019*), zatim *Škola nove politike Inicijative mladih za ljudska prava (2007 – 2012)* i *Škola ljudskih prava Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (2000 – 2019)*. Takođe, tu su i drugi programi koji su obimom bili manji, ili su trajali kraće i obuhvatali uže kurikulume. Genocid u Srebrenici u svim ovim programima obuhvata posebnu temu, izdvojenu zbog obimnosti ubistava, kompleksnosti organizacije izvršavanja zločina, ali i važnosti ovog zločina za suočavanje s prošlošću u Srbiji.

Iako je inicijalni plan nekih od ovih navedenih programa bio da postanu formalizovane specijalističke ili studije na nekom od univerziteta u Srbiji¹⁷, to se nije desilo. Ipak, ne treba zanemariti činjenicu da su predavači na nekim od ovih programa bili današnji profesori univerziteta, asistenti, docenti i istraživači, pa barem postoji ostvarena saradnja sa naučnom zajednicom. Pomenuti programi, ali i mnogi drugi, bili su jedina mesta gde se mogla čuti istina o onome šta se desilo, čiji kurikulumi su bili bazirani na činjenicama i poštovanju žrtava. Učesnici ovih programa često su bili izloženi neprijatnosti

14 Videti više u: <https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2020/09/Predlog-prakti%C4%8Dne-politike-Ratovi-1990-ih-u-nastavi-istorije.pdf>

15 Ibid.

16 Ibid.

17 To je bila ambicija Škole nove politike Inicijative mladih za ljudska prava

i targetiranju zato što su želeli da steknu kontekstualizovano znanje, bazirano na činjenicama. Vredi pomenuti i da se odnos donatora prema ovoj vrsti programa menjao tokom vremena. Kao što se da videti iz gore navedenih perioda trajanja programa, trenutno ne postoje obimniji programi te vrste. Organizacija ovakvih višemesečnih obrazovnih programa traži finansijske resurse koji nisu zanemarljivi. Sa smanjenjem broja ovakvih programa smanjio se i broj polaznika koji mogu da šire stečeno znanje, a institucije nikada nisu unapredile sistem obrazovanja kada su ove teme u pitanju, niti su koristile dobre prakse koje je razvilo civilno društvo.

Imajući u vidu upravo tu činjenicu, kao i važnost implementiranja sudski utvrđenih činjenica u obrazovne programe, kao i značaj samog obrazovanja za preveniranje sukoba u budućnosti, jedan deo rada posvećen je razmatranju načina na koji su ratovi iz devedesetih godina 20. veka uključeni u kurikulume časova istorije, i udžbenike. Različiti predlozi¹⁸ su se u manjoj ili većoj meri odnosili i na slučaj Srebrenice kao nezaobilazan.

Informisanje

Izveštavanje o ratnim zločinima nije u zadovoljavajućoj meri prisutno u tradicionalnim mejnstrim medijima, pa je civilno društvo uložilo napore da popuni i ovu prazninu. Udruženja kao što je Fond za humanitarno pravo redovno su pratila suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima, obaveštavajući zainteresovanu javnost putem interneta o toku suđenja. Takođe, važno je pomenuti i portal Balkan Transitional Justice¹⁹ koji vodi Balkanska istraživačka mreža (BIRN) koji izveštava o temama tranzicione pravde, posebno se fokusirajući na izveštavanje sa suđenja za ratne zločine u Srbiji i regionu, kao i izveštavanje o zločinima.

Kako bi se uključila zainteresovana javnost, OCD su organizovale veliki broj razgovora, ali i javnih časova²⁰ veće ili manje posećenosti, koji su u prethodnom periodu pružili različite informacije i činjenice o počinjenim zločinima i odgovornost velikom broju zainteresovanih građana. Baš kao i sa neformalnim obrazovnim programima, broj ljudi do kojih se sa raspoloživim resursima mogao doći jeste ograničen, ali tokom godina civilno društvo uložilo je velike napore da se stvori kritična masa građana koji bi podržali zahteve udruženja.

OCD su pokušale da približe građanima, predstavnicima institucija i političkim akterima ono što se desilo u Srebrenici jula 1995. godine na različite načine. Mnogo resursa nastalih sa ovim ciljem izuzetno su korisni za buduće inicijative i pristupe. Neki od njih odnose se direktno na slučaj genocida u Srebrenici, kao što je digitalna kolekcija „Srebrenica u javnom diskursu Srbije“ Fonda za humanitarno pravo²¹, dok postoje i oni fokusirani na druge zločine kao što je portal Rat u Srbiji Inicijative mladih za ljudska prava.²²

Mora se uzeti u obzir i jedan pravac delovanja koji objedinjuje informisanje i neformalno obrazovanje, a koji je uključio novinare. Naime, jedan broj organizacija uspešno je organizovao studijske posete novinara iz Srbije MKSJ, Memorijalnom centru Srebrenica ili drugim relevantnim institucijama²³, a najčešći produkt ovakvog rada bile su i novinarske priče nastale nakon poseta. Ipak, utisak koji se stiče nakon više od decenije realizacije ovakvih obuka i treninga jeste da u njima najčešće (ako ne i ekskluzivno) učestvuju već senzibilisani novinari pa se rezultat svodi samo na kvalitetnije izveštavanje u medijima čija urednička politika već prihvata da je u Srebrenici izvršen genocid.

Iako se resursi nastali kroz gore pomenute primere nalaze na internetu i dostupni su široj javnosti,

18 Vidi: „Predlog praktične politike: Ratovi 1990-ih u nastavi istorije“, Fond za Humanitarno pravo, 2020, dostupno na: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2020/09/Predlog-prakti%C4%8Dne-politike-Ratovi-1990-ih-u-nastavi-istorije.pdf>

19 <https://balkaninsight.com/balkan-transitional-justice-home/>

20 "Javni čas: Srebrenica", vidi: <https://www.youtube.com/watch?v=zoAB8HL1rW0&t=1769s>

21 Dostupno na: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/srebrenica-u-javnom-diskursu-srbije/>

22 Dostupno na: <https://ratusrbiji.rs/>

23 Jedan od primera edukacije i studijskih poseta novinara: <https://balkaninsight.com/sr/2019/10/14/poceo-birn-ov-trening-za-novinare-u-okviru-programa-balkanska-tranziciona-pravda/>

u zemlji sa ne tako visokim nivoom digitalne pismenosti, teško je očekivati da je to dovoljno. Veći angažman tradicionalnih medija kada su ove teme u pitanju je neophodan. Dosadašnji angažman većine medija bio je uperen ka relativizaciji zločina, promociji ratnih zločinaca i isključivo je služio u svrhu dominantnog narativa. Imajući u vidu da je broj građana koji se informišu putem tradicionalnih medija, njihov uticaj je daleko veći od uticaja sadržaja na internetu.

Osvajanje javnog prostora

Još od početka antiratnog pokreta u Srbiji, prisutnost u javnom prostoru bila je jedan od metoda borbe.²⁴ Zbog ugrožene bezbednosti²⁵ u manjoj ili većoj meri, ova praksa je dovođena u pitanje, ali njeno prisustvo je uprkos tome gotovo kontinuirano.

Događaji kao što su stajanja koja organizuju Žene u crnom²⁶ postali su tradicionalno mesto okupljanja dela nevladinog sektora, kako bi se iskazala solidarnost sa žrtvama, skrenula pažnja na njih i unapredila regionalna saradnja, ali nažalost bez previše potencijala da stvore kritičnu masu. Ozbiljniji pokušaji stvaranja kritične mase kao što je akcija #sedamhiljada kada je pokojni novinar Dušan Mašić 2015. godine uputio poziv da sedam hiljada građana Srbije legne na plato ispred Narodne skupštine Republike Srbije i na taj način izrazi solidarnost sa žrtvama povodom 20 godišnjice genocida u Srebrenici²⁷, najčešće su zabranjivani od strane institucija²⁸ zvanično uvek zbog pitanja bezbednosti. Ova akcija planirana povodom dvedesete godišnjice genocida u Srebrenici bila je inspirisana akcijom studenata iz Zagreba koji su odlazi počast za 147 žrtava terorističkog napada u Keniji ležeći na zemlji 147 sekundi.²⁹

Jedan od primera kako se osvajao javni prostor bila je i kampanja Inicijative mladih za ljudska prava iz 2005. godine povodom desete godišnjice genocida u Srebrenici. Te godine je u saradnji sa fotografom Tarikom Samarahom čije fotografije su bile na bilbordima koji su podsećale građane na genocid u Srebrenici. Kampanju su pratili izazovi u realizaciji³⁰ ali je uspešno postavljeno skoro 40 bilborda u Srbiji.³¹

Najaktuelniji primer borbe za javni prostor koji se odnosi na pitanje genocida u Srebrenici je sukob oko murala Ratku Mladiću u Beogradu, koji se desio u novembru 2021. godine, ali i drugim gradovima³² gde su se institucije ponovo jasno svrstale na stranu onih koji veličaju ratne zločince i negiraju genocid. Vlasti u Srbiji zabranile su skup 9. novembra 2021. na kome je trebalo da bude uklonjen mural Ratku Mladiću u Njegoševoj ulici, a mural je imao i danonoćnu zaštitu ekstremno desničarskih grupa. Ovaj mural postao je mesto političke borbe pa je mural tako prefarbano narodni poslanik stranke Zajedno Đorđe Miketić³³, zatim navijačka grupa koja je poslala poruku jednoj televizijskoj stanici³⁴ da bi na kraju nepoznate osobe prefarbale mural u potpunosti³⁵. Aktivistkinje Aida Ćorović i Jelena Jaćimović su skoro dve godine kasnije osuđene na kaznu od 100 000 dinara zbog gađanja murala jajima, što je protumačeno kao remećenje javnog reda i mira.³⁶

Kroz dalji rad, Inicijativa mladih za ljudska prava je od građana prikupila preko 300 lokacija na kojima

24 Samo Žene u crnom su u proteklih 30 godina organizovale preko 2500 uličnih akcija.

25 „Žene u crnom i biciklisti napadnuti u Valjevu zbog obeležavanja genocida”, Slobodna Evropa, 8.7.2014. godine, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/stotine-kilometara-secanja-na-zrtve-srebrenice/25449820.html>

26 Primer: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/7/10/beograd-zene-u-crnom-stajanjem-u-tisini-obiljezile-26-godisnjicu-genocida>

27 Izvor: <https://www.trt.net.tr/bosanski/region/2015/06/12/poziv-da-sedam-hiljada-ljudi-11-jula-legne-na-plato-ispred-skupstine-srbije-46329>

28 <https://rs.n1info.com/video/info/a76048-mup-zabranio-i-skup-sedamhiljada/>

29 <https://lupiga.com/vijesti/147-sekundi-za-keniju-studenti-u-zagrebu-odaju-pocast-ubijenim-kolegama>

30 <https://yih.rs/bhs/yih-r-trazi-od-trzisne-inspekcije-sankcionisanje-diskriminirajuceg-ponasanja-firme-alma-quattro/>

31 <https://yih.rs/bhs/da-vidis-da-znas-da-pamtis/>

32 Ovaj slučaj započet je u julu 2021. godine, a kraj se i dalje ne nazire: <https://rs.n1info.com/?s=mural+mladi%C4%87>

33 <https://n1info.rs/vesti/prekrecen-mural-sa-likom-ratka-mladica-foto/>

34 <https://n1info.rs/vesti/i-grobari-prekretili-mladicev-mural-na-vracaru-porucuju-iskljuci-pink/>

35 <https://n1info.rs/vesti/prefarbani-murali-s-likovima-mladica-i-draze-mihailovica-na-vracaru/>

36 <https://n1info.rs/vesti/aida-corovic-osudjena-zbog-gadjanja-grafita-ratka-mladica-jajima/>

se nalaze murali i grafiti koji slave osuđenog ratnog zločinca Ratka Mladića. Ove lokacije su prijavljene komunalnim službama u deset gradova i opština gde se nalaze, uz zahtev za njihovo uklanjanje.³⁷

Građanska neposlušnost

Strategije građanske neposlušnosti najčešće nisu nameravane kao takve, ali je pomenuto delovanje institucija koje su neretko zabranjivale skupove, odbijale da pruže zaštitu aktivistima ili kazne odgovorne kada dođe do nasilnih incidenata, zahtevalo konfrontaciju. Konfrontacija se često ogledala u organizaciji protestnih skupova, ali i gerila akcija koje su u nekim slučajevima vodile i privođenju aktivista.

Jedna od primećenijih skorašnjih akcija bio je i pokušaj da se prekreči mural Ratka Mladića u Njegoševoj ulici u novembru 2021. godine, kao i protestni skup povodom privođenja dve aktivistkinje tom prilikom.³⁸ Takođe, jedna od primećenijih akcija bila je i akcija Inicijative mladih za ljudska prava u aprilu 2010. godine, izazvana usvajanjem Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici u kojoj je izbegnuta upotreba reči genocid. Policija je tom prilikom privela devetoro aktivista i aktivistkinja koji su na pločniku ispred Narodne Skupštine Republike Srbije ispisali „Ta teška strana reč genocid“.³⁹

U ovim slučajevima, aktivisti i organizacije su ulazili u odnos konfrontacije sa donosiocima odluka, ali i sa ekstremno desničarskim grupacijama koje su po pravilu produžena ruka političkih činilaca i deluju u odnosu na njihove interese u određenom trenutku.

Strategije konfrontacije su dale izuzetan doprinos privlačenju pažnje javnosti na pitanje genocida u Srebrenici i odnosa Republike Srbije prema njemu. Medijski prostor dobijen na ovaj način često je bio veći od onog na koji bi moglo da se računa bez konfrontacije.

Građenje savezništva

Ako govorimo o pitanju genocida u Srebrenici, ali i o drugim ratnim zločinima počinjenim na prostoru nekadašnje Jugoslavije, neminovno je da su prirodni saveznici u zajedničkoj borbi za priznanje zločina i suočavanje s prošlošću organizacije iz regiona. Sama priroda konflikta je takva da zahteva regionalni pristup i nameće njegovu važnost. Tokom prethodnih godina stvorene su različite veze između udruženja u regionu, a definitivno najveće okupljanje koje se odnosi na pitanje suočavanja s prošlošću jeste Inicijativa za REKOM.⁴⁰

Već je pomenuto partnerstvo koje je deo organizacija civilnog društva ostvario sa akademskom zajednicom kroz svoje programe neformalnog obrazovanja i oni jesu jedan dobar primer građenja savezništva.

Savezništvo sa malobrojnim političkim partijama, aktivistima i organizacijama donelo je dodatni prostor za delovanje pa je tako bilo pokušaja da se NSRS predloži rezolucija o genocidu u Srebrenici⁴¹ više od jednog puta. Prvi put predlog nevladinih organizacija su kao narodni poslanici predložili Žarko Korać (Socijaldemokratska unija) i Nataša Mičić (Liberalno demokratska partija) 2005. godine na desetu godišnjicu genocida, a usledili su i drugi pokušaji.⁴² Takođe, grupa od jedanaest narodnih poslanika okupljenih u poslaničkim klubovima Liberalno demokratske partije, Stranke demokratske akcije, Socijaldemokratske unije i Lige socijaldemokrata Vojvodine podnela je predlog rezolucije Narodnoj

37 <https://yih.rs/bhs/inicijativa-podnela-prijave-za-uklanjanje-vise-od-300-murala-i-grafita-posvecenih-ratku-mladicu/>

38 <https://www.slobodnaevropa.org/a/ratko-mladic-mural-beograd-aida/31553493.html>

39 https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=04&dd=01&nav_category=11&nav_id=421732

40 Više na: <https://www.recom.link/>

41 <https://autonomija.info/sdu-predlozio-skupstini-deklaraciju-o-srebrenici/>

42 <https://www.vreme.com/vreme/slucaj-srebrenica-zlocinac-bez-kazne/>

Skupštini Republike Srbije 2016. godine.⁴³ U kasnijem političkom životu bilo je još predloga.⁴⁴⁴⁵

Ipak, savezništva sa dominantnim partijama su izostala, pre svega zbog odbijanja tih partija da pruže jasnu podršku pristupu suočavanja sa prošlošću, naročito u slučaju Srebrenice.

Politički napori

U prethodnih trideset godina, najveći broj političkih subjekata nije pružao podršku civilnom sektoru koji se bavio pitanjem tranzicione pravde i suočavanja s prošlošću. Podrška na koju je moglo da se računa bile su male, progresivne partije kao što je bio Građanski savez Srbije (koji se 2007. godine utopio u Liberalno demokratsku partiju) ili Socijaldemokratska unija (2020. godine promenila ideološku poziciju i preimenovala se u Partiju radikalne levice). Takođe, tu je i Liga socijaldemokrata Vojvodine, a kasnije i Liberalno-demokratska partija. Sve ove partije od početka su prihvatale stavove i odluke MKSJ i MSP, kojima je zločin u Srebrenici kvalifikovan kao genocid.

Ipak, ove političke partije zajedno nisu mogle da računaju na više od 5 do 7% podrške građana na izborima, a njihove pozicije uslovile su to da ne učestvuju u izvršnoj vlasti. Čak i u trenucima kada su bile najjače, predstavljale su usamljenu grupaciju u NSRS.

Posete visokih državnih zvaničnika Republike Srbije komemoraciji žrtvama srebreničkog genocida u Potočarima su se desile u više navrata, ali ne u partnerstvu sa civilnim sektorom. Ipak, neophodno je uvažiti činjenicu da bi te posete bile gotovo nezamislive bez prethodnog dugogodišnjeg rada civilnog sektora na pitanjima tranzicione pravde i pokretanja razgovora o genocidu o Srebrenici u javnosti.

Dominantne političke partije (nekada Demokratska stranka Srbije, kasnije Demokratska stranka, i danas Srpska napredna stranka) koje su se smenjivale na vlasti su suštinski isto tretirale pitanje genocida u Srebrenici – najviše što su uspjeli je da javno kažu da se zločin desio, uporno odbijajući njegovu utvrđenu pravnu kvalifikaciju. Argumentacije su različite, ali bez obzira na ton, pripadaju istom manje ili više nacionalističkom narativu.

Izuzetno je važna i činjenica da je Socijalistička partija Srbije koja je bila na vlasti tokom sprovođenja genocida u Srebrenici, i koja je direktno kreirala politike koje su dovele do ratova a onda ih vodila, sve vreme imala ne tako malu ulogu na političkoj sceni Srbije. Bilo kao podrška manjinskoj vladi, ili kao direktni učesnik u vlasti sa manje ili više moći, ova partija je suštinski bila i ostala velika prepreka na putu priznanja zločina u Srebrenici kao genocida. Ništa lakša nije ni situacija u kojoj je na vlasti Srpska napredna stranka koja je nastala podelom unutar Srpske radikalne stranke, koja takođe nosi deo odgovornosti za dešavanja iz devedesetih godina 20. veka. O njihovom odnosu prema ratnim zločinima dovoljno govori to što i jedna i druga politička partija u redovima visokih funkcionera ili promotera imaju osuđene ratne zločince.⁴⁶

Ipak, treba primetiti da napori organizacija civilnog društva od dolaska Srpske napredne stranke na vlast daju određene rezultate. U julu 2023. godine na beogradskoj komemoraciji žrtvama genocida u Srebrenici⁴⁷ bili su prisutni predstavnici čak pet političkih opcija – Zajedno, Zeleno levog fronta, Pokreta slobodnih građana, Demokratske stranke i Zajedno za Vojvodinu. Prisustvo izabраниh narodnih poslanika u većem broju nego u prethodnom periodu jasan je pokazatelj da postoje snage na koje bi moglo da se računa u budućnosti. Ovih pet političkih partija zajedno imaju 24 narodna poslanika, a očekuje se da na narednim izborima osvoje još veći broj mandata.

43 <https://www.slobodnaevropa.org/a/skupstini-predlozena-rezolucija-o-genocidu-u-srebrenici/27828541.html>

44 <https://www.slobodnaevropa.org/a/dve-rezolucije-srbija-genocid-srebrenica/31314650.html>

45 <https://bujanovacke.co.rs/2023/10/23/postanici-odbili-kamberijev-predlog-rezolucije-o-srebrenici/>

46 Veselin Šljivančanin osuđen za zločin na Ovčari aktivno učestvuje u kampanjama Srpske napredne stranke, dok je Nikola Šainović osuđen za ratne zločine na Kosovu visoki funkcioner Socijalističke partije Srbije

47 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/346489/U-centru-Beograda-obelezena-28-godisnjica-genocida-u-Srebrenici.html>

MEĐUNARODNA ZAJEDNICA

Neizostavan faktor kada govorimo o Srbiji i odnosu prema genocidu u Srebrenici je međunarodna zajednica, sa posebnim fokusom na Evropsku uniju. Srbija kao zemlja-kandidatkinja za članstvo u EU kroz pristupni proces treba da ispuni određene uslove koji bi trebalo da obuhvataju i pitanje suočavanja sa prošlošću. Ipak, u praksi to često izgleda drugačije.

Više godina od liberalizacije viznog režima sa zemljama EU, potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i priključivanju i sticanja kandidata za članstvo u EU, stiče se utisak da je politika uslovljavanja Evropske unije bila svedena isključivo na izručivanje preostalih optuženih za ratne zločine pred MKSJ.

Iako su mnoge države i međunarodne organizacije dale svoj doprinos i podršku civilnom sektoru u borbi protiv dominantnog narativa o Srebrenici (što kroz projektno finansiranje, što kroz direktnu javnu podršku naporima), ozbiljniji politički pritisak na institucije i dominantne političke aktere je izostao. Iako je pitanje odnosa u regionu de facto jedno od važnih pitanja u procesu pristupanja EU (naročito ako govorimo o pregovorima o normalizaciji odnosa između Srbije i Kosova), pitanje tranzicione pravde je izmešteno iz ovih razgovora. Treba primetiti da pitanja iz oblasti tranzicione pravde bitno utiču na odnose u regionu i da je potrebno da ona budu deo razgovora.

Slikoviti primeri nedovoljno proaktivnog delovanja Evropske unije mogu se naći i u bliskoj prošlosti. Naime, jula 2021. godine Visoki predstavnik za zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku EU Žozep Borelj rekao je da „pokušaji revizije istorije, poricanja genocida, veličanje ratnih zločinaca, nemaju mesta u Evropi”.⁴⁸ Ipak, takve izjave ostaju samo izjave, jer Srbija i njeni politički lideri ne snose nikakve posledice za reviziju istorije i veličanje ratnih zločina. Put ka članstvu u EU jeste usporen delimično i zbog toga, obzirom da u gotovo svaku ocenu vladavine prava u Srbiji prate i komentari o suđenjima za ratne zločine, ali izostaje konkretniji pritisak da se stvari promene.

Ovakve izjave i ideje nisu novost, jer je recimo i 2018. godine u Izveštaju o napretku Srbije usvojena uz amandman⁴⁹ kojim se naglašava da je priznavanje genocida u Srebrenici osnovni korak Srbije na putu ka pristupanju EU.⁵⁰

Same organizacije civilnog društva apeluju često na međunarodnu zajednicu, a naročito na Evropsku uniju, da izvrše dodatni pritisak na Srbiju. Predlozi da se pristup ekonomskoj pomoći uslovi poštovanjem vrednosti na kojima počiva EU, a to podrazumeva i prihvatanje da se u Srebrenici desio genocid i delovanje u skladu sa time, ostaju bez odgovora.⁵¹

Evropska unija ima mehanizme da izvrši pritisak na Srbiju kao kandidatkinju za članstvo u Evropskoj uniji, uključujući i kontrolu finansija, ali ona te mehanizme ne koristi.

Na globalnom nivou, važan je i predlog Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija o Srebrenici koju je 2015. godine predložila Velika Britanija, a podržale su je SAD i zemlje članice EU. Ovaj predlog nije usvojen jer je Ruska Federacija, kao stalna članica SB, uložila veto. Stav predstavnika Ruske Federacije bio je da Rezolucija optužuje jedan narod, što je i zvanični narativ političke elite u Srbiji. Veto Rusije se i dalje koristi kao važan argument za podršku Rusiji od strane vladajućih struktura u Srbiji, čak i u atmosferi ruske invazije na Ukrajinu.

Imajući sve ovo u vidu, ne može se reći da međunarodna zajednica ignoriše činjenicu da Srbija negira genocid, ali je sigurno da ne insistira na dovoljnoj meri na ovom pitanju. U trenutku dok postoje druge globalne krize i druga važna pitanja, Srebrenica nije i neće biti visoko na agendi, i malo je verovatno da će Evropska unija usloviti napredak Srbije odnosom prema Srebrenici, uprkos činjenici da se u gotovo svim izveštajima o napretku Srbije ova tema pominje.

48 Izvor: <https://www.slobodnaevropa.org/a/eu-srebrenica-genocid-negiranje/31356522.html>

49 Izbor: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ep-amandman-o-genocidu-u-srebrenici/>

50 Tekst rezolucije: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0478_EN.html

51 Izvor: <https://www.yihr.rs/bhs/izvestaj-sa-konferencije-kako-stati-na-put-poricanju-genocida-u-srebrenici-nema-clanstva-u-eu-dok-god-se-negira-genocid/>

REZULTATI

Rezultati borbe organizacija civilnog društva možda nisu u potpunosti promenili okolnosti u Srbiji, ali to ni na koji način ne sme da negira dosadašnji doprinos organizacija civilnog društva i aktivista u borbi protiv negiranja genocida u Srebrenici. Nikako se ne sme zanemariti činjenica da ni minimalni pomoci na ovom polju ne bi bili mogući bez pritiska i rada nevladinih organizacija koje se bave pitanjem tranzicione pravde. Takođe, ne sme se zanemariti ni činjenica da civilni sektor ima ograničene resurse, i u odnosu na te resurse, rezultati nisu zanemarljivi.

Ove organizacije decenijama deluju u izuzetno neprijateljskom okruženju, bez jakih političkih saveznika na domaćoj političkoj sceni, i neretko su meta medijskih kampanja provladinih medija, huliganskih grupa, pritisaka od strane državnih institucija i političkih partije koji kroz odnos prema njima dokazuju svoj „patriotizam“.

Ono što je možda i ključno pitanje kada su u pitanju rezultati je da li je maksimum postignut već sada, ili postoji još prostora da se u budućnosti dođe do poboljšanja situacije. Jedna vrsta regresije nastupila je kada su organizacije koje se bave pitanjem prošlosti skrajnute i ignorisane, a teme koje se tiču suočavanja s prošlošću počele da se tretiraju kao prepreka za budućnost, a ne doprinos budućnosti i zalag za mir. Dobar primer za ovaj odnos je izjava premijerke Srbije Ane Brnabić koja je 2019. godine govoreći o Srebrenici između ostalog rekla „Ako se stalno vraćamo na jedne te iste nesporazume među nama, neslaganja i prošlost, te ne gledamo u budućnost onda ni region neće biti nikako drugačiji nego što je bio u prošlosti“.⁵²

Da li je ono što su politički akteri uradili do sada najviše što su mogli u datim okolnostima je još jedno važno pitanje. Demokratska stranka je do odlaska sa vlasti 2012. godine stalno kalkulisala sa pitanjem odnosa prema prošlosti i nikada se suštinski nije odrekla nacionalističkog narativa. Iako period vladavine ove partije jeste obeležen i nekim potezima koji su išli u pravcu pomirenja, kalkulacija je ostala ključno obeležje tih poteza. Upravo to je dovelo do stvaranja plodnog tla koje je Srpska napredna stranka iskoristila kada je došla na vlast.

Kada je nakon burne rasprave⁵³ 2010. godine usvojena Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici⁵⁴ organizacije i aktivisti koji su ukazivali na važnost precizne kvalifikacije zločina jasno su se protivili izbegavanju da se u deklaraciji upotrebi reč „genocid“. Insistiranje na imenovanju zločina pravim imenom, kao i utvrđivanje dana sećanja na žrtve genocida u Srebrenici pokazalo bi jasan raskid sa politikom koja je dovela do genocida, kao i prihvatanje odgovornosti za zločine. Takođe, ovim bi se prihvatila i utvrđena činjenica o sistemskoj podršci ubijanju i prikriivanju zločina i počinioaca, što opet vodi istinskom raskidu sa zločinačkim politikama iz prošlosti.

Deklaracija NSRS usvojena je više od godinu dana nakon Deklaracije Evropskog parlamenta, kojom se države Zapadnog Balkana pozivaju da usvoje 11. jul kao dan sećanja na žrtve genocida u Srebrenici. U svojoj rezoluciji Srbija to nije uradila, a u celoj parlamentarnoj diskusiji dan sećanja je pomenut tri puta – od strane Čedomira Jovanovića (LDP), Žarka Koraća (SDU) i Esada Džudževića (Bošnjačka demokratska stranka Sandžaka).

Deklaracija koja je usvojena ne pominje reč „genocid“, iako se poziva na kvalifikaciju Međunarodnog suda pravde, ne uvodi dan sećanja, i izražava očekivanje da i druge zemlje u regionu urade isto i osude zločine izvršene protiv srpskog naroda. Danas je predmet razgovora isključivo ovo prvo – nedostatak direktnog i nedvosmislenog imenovanja zločina kao genocida. Ovaj dokument takođe u tom trenutku pruža podršku državnim organima nadležnim za procesuiranje ratnih zločina, poziva na saradnju sa

52 <https://www.slobodnaevropa.org/a/30046026.html>

53 Tok rasprave dostupan je ovde: https://www.yihr.org/public/fck_files/rsfile/Usvajanje%20Deklaracije%20Narodne%20skupstine%20Republike%20Srbije%20o%20osudi%20zlocina%20u%20Srebrenici.pdf

54 Tekst dostupan ovde: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/deklaracija/2010/20/1/reg>

MKSJ i skreće pažnju na važnost otkrivanja i hapšenja Ratka Mladića radi suđenja.⁵⁵ Takođe, Narodna skupština Republike Srbije je pozvala sve nekada sukobljene strane u BiH da nastave proces pomirenja kako se zločini ne bi ponovili. Iz današnje perspektive jasno je da najviši funkcioneri Srbije ne poštuju ni ovu deklaraciju.

Imajući u vidu tadašnji politički kontekst, kao i odnos snaga u tadašnjem sazivu NSRS, Deklaracija je usvojena sa tankom većinom od 127 glasova, od kojih je dobar deo bio uslovljen upravo isključivanjem reči „genocid“ iz teksta. Upravo ovakvi kompromisi su produkt već pomenutog političkog kalkulisanja Demokratske stranke koju je tada vodio Boris Tadić.

Boris Tadić je Memorijalni centar Srebrenica kao predsednik Srbije posetio u dva navrata – 2005. godine i 2010. godine, oba puta uz blage poruke, mahom fokusirane na pronalaženje odgovornih, odnosno hapšenje Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Takođe, u oba navrata tadašnji predsednik Srbije nije rekao da je ono što se u Srebrenici desilo genocid. U tom trenutku, naročito 2010. godine Srbija je opredeljena za članstvo u Evropskoj uniji, a odnosi u regionu bili su bolji nego danas.

Premijer Republike Srbije Aleksandar Vučić, 2015. godine posetio je Potočare i komemoraciju žrtvama genocida u Srebrenici. Ipak, ova poseta protekla je u znaku napada na premijera Vučića i negodovanje prisutnih zbog činjenice da on bio član Srpske radikalne stranke, koji je između ostalog 20. jula 1995. godine sa skupštinske govornice izgovorio rečenicu „Pa, vi bombardujte, ubijte jednog Srbina, mi ćemo stotinu Muslimana, pa da vidimo sme li, međunarodna zajednica ili bilo ko drugi, da udari na srpske položaje, može li se tako ponašati sa srpskim narodom.“⁵⁶

Predsednik Srbije od 2012. do 2017. godine nije posetio Srebrenicu, ali je 2013. godine u emisiji „Intervju 20“ na bosanskoj BHT rekao „Ja klečim i tražim pomilovanje za Srbiju zbog zločina koji je izvršen u Srebrenici. Izvinjavam se za zločine koje je u ime naše države i našeg naroda počinio bilo koji pojedinac iz našeg naroda“.⁵⁷ Ipak, Tomislav Nikolić je tada insistirao da se „genocid mora dokazati“, uprkos činjenici da je već u tom trenutku genocid sudski dokazan. Uz tvrdnju da „U Srebrenici nije bilo genocida“ zločin je okvalifikovao kao „veliki zločin“ pozvao je da se odgovorni osude. Takođe, u istom intervju rekao je da sve što se dešavalo na prostoru bivše Jugoslavije ima karakteristike genocida, tvrdeći da su žrtve genocida Srbi na Kosovu, i Srbi u Hrvatskoj.

Premijerka Srbije od 2017. godine Ana Brnabić u više navrata govorila je o Srebrenici tvrdeći da ne misli da je „strašni masakr u Srebrenici bio genocid“.⁵⁸ Ona je 2019. godine rekla da neće prisustvovati komemoraciji žrtvama genocida u Srebrenici jer „nije pozvana“⁵⁹, dok je dve godine kasnije izjavila da zvaničnicima Srbije nije mesto na komemoraciji dok se ne kazne odgovorni za napad na predsednika Vučića.⁶⁰

Izvinjenja za počinjene zločine važna su za suočavanje s prošlošću, jer predstavljaju jednu vrstu solidarnosti sa žrtvama, te skreće pažnju na važnost adresiranja zločina koje su počinile institucije. Takođe, simboličan gest izvinjenja šalje poruku o spremnosti da se preuzme odgovornost za počinjene zločine, da se stanje na put poricanju zločina, i da se zločini nikada ne ponove. Ovakva izvinjenja mogu da budu prekretnica između prošlih i budućih stavova o počinjenim zločinima, ako su izvedena na odgovarajući način. Odgovarajući način podrazumeva istinsko izvinjenje, a ne samo izražavanje žaljenja, i mora sadržati rečnik koji nesumnjivo govori o događajima zbog kojih se izvinjenje upućuje, bez ublažavanja tih događaja ili njihove revizije. Izvinjenja zvaničnika Srbije upućena za genocid počinjen u Srebrenici nikada nisu sadržala sve te elemente.⁶¹

55 Ratko Mladić uhapšen je 2011. godinu dana nakon donošenja Deklaracije

56 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dvadeset-dve-godine-od-vuciceve-poruke-sa-skupstinske-govornice-ubijte-jednog-srbina-mi-cemo-stotinu-muslimana-video/>

57 <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/1312406/nikolic-se-izvinio-zbog-srebrenice.html>

58 <https://www.dw.com/bs/ana-brnabic/C4%87-u-srebrenici-nije-bio-genocid/a-46294469>

59 <https://www.slobodnaevropa.org/a/30046026.html>

60 <https://www.slobodnaevropa.org/a/brnabic-srebrenica-genocid-vucic/31352713.html>

61 O tome kako treba da izgleda izvinjenje za počinjene zločine videti više u: https://www.yjhr.hr/system/publication/document/24/5_YIHR-Kako-se-ispri%C4%8Dati-za-zlo%C4%8Dine.pdf

Ove posete i prateće izjave naišle su na kritiku aktiviste i organizacije civilnog društva koje su godinama pre toga pozivale na odlazak visokih zvaničnika Republike Srbije na komemoraciju žrtvama genocida u Srebrenici. Razlog za to je upravo u tome kakve izjave su davane u tim prilikama. Te izjave žaljenja nisu doprinosile priznanju patnje žrtava genocida, nisu doprinosile prihvatanju odgovornosti za počinjene zločine, i uopšte predstavljale su propuštenu priliku da se pijetet prema žrtvama izrazi kroz priznanje njihove patnje.

Sa jedne strane, pomenute posete, izjave i deklaracija su osnova za naredne korake u pravcu priznavanja genocida u Srebrenici i uspostavljanja istinske politike pomirenja. Sa druge strane, i posete i deklaracija su postali tradicionalni izgovori nosilaca najviših funkcija izvršne vlasti da na preduzimaju dalje korake uz odgovor: „Šta još hoćete od nas?“. Nesumnjivo je da se ništa ni od ovakvih poteza ne bi desilo da nema organizacija i aktivista koji ne odustaju od razgovora o počinjenim zločinima i bore se protiv negiranja genocida.

BAUK PRIZNANJA KRUŽI SRBIJOM

Zločin koji se desio u Srebrenici međunarodni i domaći sudovi su u više gorepomenutih presuda okvalifikovali kao genocid. Republika Srbija se svojim zakonima obavezala da presude MKSJ i MSP poštuje i ne sme da se ponaša na način da vređa i osporava patnju žrtava i negira činjenice. Pitanje negiranja genocida bitno utiče na odnose Srbije sa Bosnom i Hercegovinom, odnosno na regionalnu saradnju, koja jeste važna i na putu Srbije ka članstvu u Evropskoj uniji, koga se ona još nije odrekla.

U prethodnim redovima izneta je i tvrdnja da je deo onih koji su glasali za Deklaraciju o Srebrenici u NSRS svoje glasove uslovio upravo izostavljanjem termina genocid iz teksta. Većina onih političkih aktera koji su došli do nivoa da ne negiraju zločin, niti osporavaju njegove aspekte i činjenice, ipak tu staje odbijajući kvalifikaciju koja kaže da je u pitanju genocid.

Narativ političke elite u Srbiji o priznanju da je u Srebrenici izvršen genocid svodi se na zastrašivanje građana da bi to za sobom povuklo određene posledice. Isti je slučaj i sa presudama međunarodnih sudova, naročito u slučaju Bosne i Hercegovine protiv Srbije. Tako je predsednik Srbije u dva mandata (2004-2012) Boris Tadić izjavio: „Ukoliko dođe do ocene da je Srbija učestvovala u genocidu, onda su i konsekvence za građane čije interese štite predstavnici države, dramatične.“⁶² Ipak, Tadić ne navodi kakve su to „dramatične posledice“ po građane Srbije koje bi se desile u slučaju da Srbija bude osuđena za učestvovanje u genocidu.

Na istom tragu je i sadašnji predsednik Srbije Aleksandar Vučić koji je u jednom intervjuu u emisiji Direktno na televiziji Euronews rekao da bi priznanje genocida „dovelo do daljih optuživanja Srbije i do novih zahteva“.⁶³ Odmah treba skrenuti pažnju da ovakvo predstavljanje stvari nije tačno, jer prihvatanje da se u Srebrenici desio genocid, odnosno prestanak negiranja genocida od strane institucija i zvaničnika Srbije nema nikakvu pravnu snagu. Dakle, iz njega ne slede nikakvi novi zahtevi ili obaveze. U drugom razgovoru za sarajevski list Dnevni avaz on na pitanja o priznavanju genocida od strane Srbije kaže: „Sve vreme govorite o nečemu što treba da ima pravnu posledicu. Niko nikad ne umanjuje težinu zločina, težinu užasnih stvari koje su se dogodile u Srebrenici, što je mnogo važnije. Ovde se postavlja pitanje Srbima, a s druge strane, šta je to zbog čega neko želi pravnu kvalifikaciju.“⁶⁴ Ni Aleksandar Vučić ne navodi kakvi su to novi zahtevi ili pravne posledice koje bi nastale priznanjem genocida.

Boris Tadić je od kada nije predsednik Republike Srbije govorio o Srebrenici pokušavajući ponovo da je instrumentalizuje dokazujući sopstveno „državništvo“ pa je tako u januaru 2022. godine u emisiji

62 Izvor: Al Džazira, 20. jun 2015.

63 Izvor: <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/okrsaj-pred-kamerama-aleksandar-vucic-o-priznavanju-genocida-u-srebrenici-to-bi-dovelo-do-745540>

64 <https://www.slobodnaevropa.org/a/28376197.html>

Utisak nedelje rekao „Ne mogu da kažem da je Srebrenica genocid jer bih kao predsednik doveo do toga da plaćamo reparacije BIH“. ⁶⁵ I ovakvi istupi predstavljaju mistifikaciju presude MSP koja navodi da „budući da nije dokazano da bi genocid u Srebrenici zaista bio izbegnut da je Srbija pokušala da ga spreči“ zahtev za reparacijama se odbija. ⁶⁶ Dakle, tvrdnje Borisa Tadića su apsolutno netačne, obzirom da bilo kakva obaveza plaćanja reparacije ne proističe iz priznanja predsednika da se u Srebrenici desio genocid.

Sa druge strane, u političkom životu Srbije postoje i snage kao što su Pokret slobodnih građana, Zeleno levi front i stranka Zajedno koji su u više navrata govorili o zločinu u Srebrenici kao o genocidu. Od osnivanja Pokreta slobodnih građana sva tri predsednika partije (Saša Janković, Sergej Trifunović i Pavle Grbović) su ili javno rekli da se u Srebrenici desio genocid ⁶⁷ ili su posetili Memorijalni centar Potočari ⁶⁸. Takođe, funkcioneri Zeleno levog fronta učinili su isto ⁶⁹, kao i predstavnici stranke Zajedno. ⁷⁰

U ovakvom kontekstu, konstantno plašenje idejama da se neko označava kao „genocidan narod“ daje rezultate. Konstruisanje ideje o „genocidnom narodu“ posledica je kontinuiteta negiranja genocida kao i sakrivanja optuženih pred MKSJ iza cele nacije.

Dominantna politička elita u Srbiji i dalje je prožeta ljudima odgovornim za zločine iz prošlosti. Neki od njih nalaze se na visokim funkcijama u partiji, kao na primer Nikola Šainović koji je član predsedništva Socijalističke partije Srbije ⁷¹. Takođe, neki od osumnjičenih za ratne zločine su i postavljeni na odgovorne funkcije, kao recimo Svetozar Andrić, član gradskog veća grada Beograda ⁷², protiv koga je podneta prijava za ratne zločine ⁷³. U vrhu političke elite mnogo je onih koji snose političku odgovornost za zločine počinjene u ime Srbije tokom devedesetih godina. Upravo su oni ti koji mistifikacijom individualne odgovornosti i pretnjama da će Srbi biti proglašeni za „genocidan narod“ štite sopstvene interese i političke pozicije.

KALKULISANJE SA GENOCIDOM

Iz prethodno rečenog je očigledno da političke elite kalkulišu sa pitanjem genocida u Srebrenici. Na prvi pogled duboko podeljena politička scena Srbije izgleda posve drugačije kada govorimo o odnosu prema Srebrenici. Gotovo uniformno odbija se nazivanje zločina genocidom, uz retke izuzetke (kao što su gorepomenute stranke), usamljene u svojim stavovima.

Kalkulisanje koje dolazi od progresivnog dela političkog spektra, svodi se isključivo na biranje situacije kada će se govoriti o genocidu i da li će se uopšte govoriti o genocidu. Ovakvo kalkulisanje se lako da objasniti činjenicom da ova tema potencijalno odbija deo glasača i najprogresivnijih političkih opcija, a vladajuće stranke hrani materijalom za napadanje. Dejan Ilić, urednik izdavačke kuće Fabrika knjiga i autor knjige “Tranziciona pravda i tumačenje književnosti: srpski primer”, je u jednom od svojih tekstova pred parlamentarne izbore proleća 2022. godine čak i problematizovao pitanje da li je predizborna kampanja vreme za razgovor o tranzicionoj pravdi pa samim tim i o genocidu u Srebrenici, ⁷⁴ dok je još dvoje autora (Sofija Mandić i Saša Ilić) učestvovalo u raspravi o svrsishodnosti ovih pitanja na izborima. ⁷⁵

65 Izvor: <https://www.sandzakdanas.rs/arhive/50714>

66 Izbor: <https://www.icj-cij.org/en/case/91>

67 <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3080921-sergej-trifunovic-u-srebrenici-jeste-bio-genocid>

68 <https://insajder.net/arhiva/vesti/sasa-jankovic-odao-pocast-zrtvama-u-srebrenici>

69 <https://n1info.rs/vesti/veselinovic-genocid-u-srebrenici-nazovimo-stvari-pravim-imenom/>

70 <http://www.nspm.rs/hronika/koalicija-moramo-o-pitanju-kosova-narod-treba-da-se-odredi-na-referendumu.-da-se-u-srebrenici-dogodio-genocid-presudjeno-je-od-strane-suda-koji-svi-priznajemo.html?alphabet=l>

71 <https://www.sps.org.rs/predsednistvo/>

72 <https://sllistbeograd.rs/pdf/2022/76-2022.pdf>

73 <https://www.slobodnaevropa.org/a/svetozar-andric-gradsko-vijece-beograd-ratni-zlocin-logor-susica/32001067.html>

74 Vidi: Dejan Ilić, Prioriteti, 15.2.2022, Peščanik, dostupno na: <https://pecanik.net/prioriteti-2/?fbclid=IwAR15-8maL93V7SFJ11kp4k4LoF4LeuwZmmQLvTxwzyp6EFNIMEth0T99zXM>

75 <https://pecanik.net/tag/zdravko-ponos/>

Sa druge strane, daleko je ozbiljniji problem kalkulacija vladajuće stranke. Do odlaska Aleksandra Vučića na obeležavanje genocida u Srebrenici ova tema je aktuelna vladajuća stranka gotovo ignorisala, dok je nakon toga i napada na njega narativ otišao u pravcu da se o Srebrenici govori kao o pokušaju atentata na Aleksandra Vučića.

Vladajuća stranka pitanje Srebrenice perfidno koristi u obračunu sa političkim neistomišljenicima od svog dolaska na vlast 2012. godine. Oni koji nisu nedvosmisleno negirali genocid u Srebrenici su automatski označeni kao neko ko želi da Srbe proglasi za genocidni narod. Ta tendencija je na snazi već neko vreme⁷⁶, a najočigledniji primer je kampanja koju provladin tabloid Informer vodi protiv predstavnika opozicije. Na portalu ovog dnevnog lista može se naći više desetina, ako ne i preko stotinu tekstova u kojima se tvrdi da opozicija priznaje genocid, želi da se on unese u udžbenike, ili da se Srbi proglašavaju za genocidni narod.⁷⁷

Prethodni period obeležen je pomenutim novim trendom – korišćenjem kvalifikacije genocida u Srebrenici kao sredstva političke borbe i diskreditacije političkih neistomišljenika. Ovaj trend naročito je postao izražen u predizbornoj kampanji za parlamentarne izbore 2023. godine. Dnevni listovi bliski vlastima često su pisali o koaliciji Srbija protiv nasilja kao koaliciji koja okuplja one koji govore da se u Srebrenici desio genocid.⁷⁸ Kampanje su vođene i protiv pojedinih kandidata za narodne poslanike⁷⁹, pa čak i regionalnih portala u kojima su se našle izjave opozicionih kandidata.⁸⁰ Zajedničko za sve ove napade je ista stvar, odnosno optužba da određeni političari priznajući genocid u Srebrenici žele da proglase Srbe za genocidni narod. Ovakva instrumentalizacija genocida u Srebrenici u svrhu diskreditacije političkih protivnika, osim što je apsolutno neprihvatljiva, predstavlja vređanje žrtava, i ukorenjena je u negiranju genocida.

Pitanje određenja prema genocidu u Srebrenici dakle predstavlja formativno pitanje političke scene u Srbiji, pitanje oko koga je skoro postignut konsenzus, širi od bilo kog drugog pitanja. Za dominantne političke faktore sa obe strane političkog spektra Srebrenica jeste „strašan zločin“, ali nije genocid. Već pomenuto udvaranje nacionalističkim biračima očigledno je previše važno za političke partije. Važno je pomenuti i da ovakav odnos političkih partija nije novijeg datuma.⁸¹

A ŠTA SA PRIHVATANJEM?

Dosadašnje delovanje civilnog društva koje se odnosilo na napore za zvaničnim priznanjem genocida u Srebrenici bilo je bazirano na činjenicama koje su sudski utvrđene. Argumentacija predstavnika civilnog društva, kao i vrednosno bliskih političara za imenovanje Srebrenice genocidom svodila se upravo na pozivanje na sudski utvrđene činjenice.

Ovakvom pristupu suprotstavljan je narativ baziran na mitovima, lažnim informacijama i često otvorenoj mržnji. Mediji su najčešće poziciju OCD i aktivista predstavljali nasuprot desničarskom negiranju genocida (ili zločina uopšte), stvarajući sliku o dve strane iste medalje, što nije i ne može biti tačno – narativ baziran na mitu i lažima ne može se izjednačavati sa narativom baziranom na činjenicama. Uz to, ona strana koja negira zločin ili barem njegovu pravnu kvalifikaciju, uvek je bila povlašćena i politički podržana u neravnopravnoj debati. U takvom okviru za razgovor, veliki deo građana ostao je i bez više informacija šta se u Srebrenici desilo, ili svoje stavove bazira na pogrešnim, lažnim i izmišljenim informacijama.

Priznanje genocida u Srebrenici koje ne bi bilo praćeno promenom u ponašanju i odnosu ne bi značajno

76 Primećuju je i novinari: <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/3/19/vucic-srebrenicom-krci-put-do-pobjede>

77 Tekstovi su dostupni na: <https://informer.rs/rezultati-pretrage?phrase=srebrenica&submit=submit>

78 <https://informer.rs/vesti/politika/849369/dragan-dilas-marinika-tepic-cuta>

79 <https://informer.rs/izbori-2023/vesti/850355/radomir-lazovic-genocid>

80 <https://informer.rs/izbori-2023/vesti/850999/srbija-pritv-nasilja-aleksandar-vucic-genocid>

81 Vidi: https://pescanik.net/wp-content/PDF/yihr_specijalno_izdanje-15_godina_polemike_o_genocidu_u_srebrenici.pdf

doprinelo poboljšanju situacije, i upravo zbog toga predstavnici civilnog sektora od institucija traže ne puko priznanje kvalifikacije, nego i promenu odnosa prema genocidu u Srebrenici. Takođe, treba imati u vidu da će neko buduće priznanje genocida u Srebrenici od strane najviših zvaničnika izvršne vlasti biti praćeno žestokim otporom i da će (kakva god bila) opozicija politički to iskoristiti. Takve okolnosti mogu da dovedu do oklevanja izvršne vlasti da preduzme neke konkretne korake dalje od pukog priznanja.

Dakle, priznanje da se u Srebrenici desio genocid moralo bi da bude praćeno i drugim potezima – zvaničnim izvinjenjem žrtvama za zločine i pretrpljenu patnju, javnom osudom negiranja genocida, prihvatanjem odgovornosti za počinjen genocid, izgradnjom memorijala za žrtve, i dr.

MOGUĆA BUDUĆNOST

Aktivisti i OCD, generalno ceo antinacionalistički pokret u današnjoj Srbiji, ima viziju drugačijeg regiona, sa drugačijim odnosima među političkim elitama, kao i među građanima. Ta vizija uključuje i bitno drugačiji odnos prema prošlosti, konkretno ratnim zločinima, pa i genocidu u Srebrenici. Suštinski, to znači drugačiji odnos prema žrtvama, njihovo uvažavanje i poštovanje, i aktivno ulaganje napora da se zločini nikada više ne ponove.

Sigurno da možemo zamisliti predsednika, ili premijera Republike Srbije koji će jednog 11. jula u budućnosti, u Memorijalnom centru Srebrenica održati katarzičan, smislen, odgovoran i državnički govor.⁸² Takav govor sigurno bi označio raskid sa prethodnim višedecenijskim narativom i otvorio bi vrata drugačijem odnosu prema prošlosti.

Ipak, teško je očekivati da će se uslovi za takav govor stvoriti sami. Ono što je do sada urađeno i što možda može da se smatra koracima ka takvom govoru ne bi bilo moguće bez organizacija civilnog društva. Ipak, nakon određenog vremenskog perioda, vredi promisliti nove načine delovanja, nove pristupe, koji u doglednom vremenu mogu da dovedu do moguće budućnosti.

Nakon mapiranja dosadašnjih napora i osvrtnja na izazove sa kojima smo se suočavali, treba izložiti osnovne pravce budućih zagovaračkih napora i pristupa koji bi mogli da vode određenim rezultatima. Ovi predlozi predstavljaju potencijalne pravce delovanja, koji umnogome mogu da zavise od političkog konteksta u kome se dešavaju.

Imajući u vidu dosadašnje lekcije i iskustva, čini se smislenim pokušaj da se debata preokviri i da se kroz nju adresiraju ključni „argumenti“ druge strane. Dosadašnji pristup nije u dovoljnoj meri insistirao na tome što je dovelo do etiketiranja aktivista i organizacija civilnog društva u toj meri da se od trenutka njihovog pojavljivanja u medijima i ne sluša šta imaju da kažu.

Namera ovih predloga je da razvijaju empatiju prema žrtvama i pokušaju da sruše dosadašnji dominantan narativ baziran na lažnim informacijama, nacionalizmu i decenijama propagande.

Nosioci novog narativa

Ljudi koji u javnom prostoru zastupaju nove narative i zagovaraju nove politike treba da budu ljudi sa mnogo manje tereta od prethodne generacije branitelja ljudskih prava. Stoga, neophodno je u što većoj meri profilisati nove lidere, koji su autentični u izrazu, dosledni i sposobni da podnesu pritisak koji borba protiv poricanja genocida u Srebrenici nosi sa sobom. Njihovo prisustvo u javnosti nikako ne isključuje njihove prethodnike, čiji naponi mogu da budu fokusirani na druge tačke pritiska, kao što je recimo međunarodna zajednica.

82 Vidi: „Govor budućeg predsednika Srbije 11. jula u Srebrenici“, od 10.7.2016. godine, Peščanik, dostupno na <https://pescanik.net/govor-buduceg-predsednika-srbije-11-jula-u-srebrenici/>

Stvaranje i profilisanje novih lidera nije kratkoročan posao, i neophodno je uložiti resurse u ljude. Sa ograničenim resursima za edukativne programe pomenutim u ovom tekstu to je otežano, ali nikako nemoguće. Važno je da organizacije koje se bave pitanjem negiranja genocida u Srebrenici otvaraju prostor u medijima za nove lidere.

Na ovaj način, prema javnosti se pokazuje kontinuitet otpora i borbe, kao i širina celog antinacionalističkog pokreta. Takođe, ne sme se zanemariti činjenica da će novi mladi ljudi izvesno biti bliži svojim vršnjacima i lakše im prenositi poruku.

Takođe, izgradnja novih lidera kao nosioca narativa otežava i protivnicima, i onima koji negiraju genocid borbu protiv njih, uzimajući u obzir da je teško koristiti optužbe iz standardnog desničarskog repertoara protiv njih.

Insistiranje na činjenicama koje su dovele do kvalifikacije

Kako je već primećeno, diskusija o pravnoj kvalifikaciji, odnosno pitanje imenovanja zločina genocidom, zamaglila je razgovor o onome što se u Srebrenici desilo, a i same žrtve stavila u drugi plan. Umesto političkog određenja i pozicioniranja u odnosu na sudski utvrđenu kvalifikaciju genocida, neophodno je izjašnjavanje o utvrđenim činjenicama koje su do te i takve kvalifikacije dovele.

Ukoliko bi diskusije u medijima bile vođene oko tih činjenica, i sami građani bi bili informisaniji o njima. Takođe, prostor za izbegavanje jasnog određenja koji postoji kod razgovora o pravnoj kvalifikaciji znatno je sužen kada govorimo o činjenicama i žrtvama. O kakvim to činjenicama govorimo? Sve ono što čini okolnosti zločina, sve ono što je utvrđeno u samim presudama, pa i lične priče žrtava i svedoka, moraju da nađu svoj prostor u javnosti.

Razgovor koji se odnosi na genocid u Srebrenici ne sme da se svede na pitanje krajnje pravne kvalifikacije, uprkos njenoj važnosti. Neophodno je insistirati na utvrđenim činjenicama, upravo onim koje direktno vode do pravne kvalifikacije. Drugim rečima, ukoliko bi postojao konsenzus oko činjenica, i ukoliko bi se izbeglo njihovo negiranje, onda bi put do priznanja zločina u Srebrenici kao genocida bilo daleko lakši.

Vratimo se nakratko na ilustrativan primer razgovora o Deklaraciji o osudi zločina u Srebrenici u julu 1995. godine, iz 2010. godine. Ređe se razgovara o samom sadržaju rezolucije, već isključivo o tome da li je ili nije zločin nazvan genocid. Udruženja i aktivisti su bili jedini koji su kritikovali tekst dublje od same pravne kvalifikacije, naročito u delu u kome se Deklaracija završava pozivom da sad i drugi donesu slične dokumente i osude zločine nad srpskim stanovništvom, zbog čega se stiče utisak da je to jedini razlog donošenja dokumenta. I dan danas, politički akteri, kandidati na izborima, političari u debatama, izjašnjavaju se o prihvatanju ili odbijanju deklaracije, a sam način definisanja zločina u njoj im olakšava da izbegnu da zločin nazovu genocidom. Razgovora o tome zašto Deklaracija ne ustanovljava dan sećanja na žrtve recimo nema, i gotovo je nemoguća, jer se razgovor vodi isključivo o kvalifikaciji samog zločina.

Prilagođavanje edukativnih programa

Nastavak rada na neformalnom obrazovanju, profesionalnim i omladinskim razmenama je od izuzetnog značaja. Komponenta neophodna za rad sa mladima je kritički pristup u radu kao i kreiranje novih sadržaja.

Generacije rođene nakon ratova na tlu nekadašnje Jugoslavije, ne pridaju isti značaj kao neke prethodne ovim događajima, a isto tako nisu upoznate sa prethodnim naporima civilnog društva.⁸³ Ove generacije rasle su pod izuzetno jakim uticajem nacionalističkog, dominantnog i zvaničnog narativa o genocidu

u Srebrenici. To je, između ostalog, uslovilo usvajanje desničarskih uverenja i vrednosti, kao i biračke preferencije.

Način na koji se nova generacija mladih informiše, način na koji konzumira informacije, stilovi života, interesovanja i preferencije bitno su različite od onih u prošlosti. Iz tog razloga, od suštinske je važnosti da se civilni sektor prilagodi novoj generaciji, od načina komunikacije do metodologije izvođenja programa neformalnog obrazovanja namenjenog njima.

Treba nastaviti jačanje saradnje sa univerzitetom i daljim pokušaja formiranja studijskih programa u okviru formalnog obrazovanja, bilo državnih, bilo privatnih fakulteta. Iako predavači na nekim studijskim programima dolaze iz civilnog sektora, ili se pitanje genocida u Srebrenici obrađuje kao deo kurikuluma predmeta, ono što je potencijalni pravac jeste da upravo civilni sektor bude taj koji bi razvio ceo kurikulum baziran na dosadašnjem iskustvu.

Za početak, sa novim grupama polaznika treba realizovati detaljne evaluacije programa neformalnog obrazovanja, studijskih poseta, i prilagoditi ih u odnosu na komentare. Dodatno, kroz iskustva prethodnih učesnika treba doći do rešenja za privlačenje narednih generacija. Evaluacije nisu strana stvar, do sada su rađene na većini programa, i programi jesu prilagođavani, ali nove generacije podrazumevaju nove pristupe. Upravo sa motivisanim učesnicima treba raditi na rešenjima kako dopreti do drugih potencijalnih učesnika i motivisati ih da se prijave.

Dalje, neophodno je da programi neformalnog obrazovanja koji se tiču suočavanja s prošlošću neguju kritički pristup i dozvole veću autonomiju učesnicima da sami dolaze do zaključaka. Potrebno je ohrabriti otvorenu diskusiju među njima, jer ona vodi do promene stavova. U godinama iza nas, u poslednje skoro dve decenije, deo civilnog sektora i akademske zajednice koji se bavio reformom udžbenika istorije, kao jedan od modela navodio je udžbenike u podeljenim zajednicama, koji daju dva narativa, a u odnosu na informacije dozvoljavao je učenicima da formiraju sopstveni. Upravo takav pristup treba ohrabrivati i u praktičnom radu sa novom generacijom mladih koji će učestvovati u budućim programima.

Kao zalog za budućnost, osim znanja o činjenicama i kritičkom mišljenju neophodno je da se sa mladima radi na razumevanju perspektive regiona i značaja priznanja genocida u Srebrenici. Ako oni ne budu razumeli zašto je priznanje važno i šta ono može da znači za Srbiju i region, teško je očekivati drugačiju budućnost.

Dodatno, neophodno je da ljudi koji rade sa mladima na novim programima neformalnog obrazovanja budu adekvatnije pripremljeni i obučeni. Trenutno stanje stvari je takvo da programe sprovede pravnici, advokati, novinari, aktivisti, dakle ljudi koji jesu kvalifikovani za materiju, ali nažalost često nisu u dovoljnoj meri kvalifikovani da prenose znanje. Jačanje njihovih kapaciteta je od izuzetne važnosti za uspeh bilo kog budućeg programa neformalnog obrazovanja. Konkretno, učenje o novim i različitim pristupima učenju, metodama i tehnikama rada sa učesnicima, treba da bude važno za one koji organizuju programe. Ne osporavajući kvalifikovanost najčešćih predavača na određene teme, njihova predavanja nisu se menjala godinama. Sa druge strane, učesnici se jesu menjali, i izuzetno su drugačiji od onih koji su pohađali programe pre samo deset godina. Tu promenu učesnika treba adresirati promenom pristupa koji predavači i treneri imaju u svom radu.

Saradnja sa političkim akterima

Politički akteri, u aktuelnom političkom kontekstu Srbije teško će se odlučiti da javno govore o genocidu u Srebrenici, jer znaju da ta tema nije popularna među glasačima. Zeleno levi front i Pokret slobodnih građana su se ipak na ovo odlučili, a iz navedenih primera vidi se da postoji kapacitet za bavljenje ovom temom.

Prostor za delovanje i saradnju sa njima može da se nađe u drugačijem formatu u odnosu na

dosadašnje. Saradnja koja se fokusira na konkretna pitanja i planove za buduće delovanje potencijalno može da da rezultate u razumnom vremenskom roku. Razgovori sa političkim partijama kroz formate koji funkcionerima, naročito narodnim poslanicima, olakšava bavljenjem pitanjem negiranja genocida je više nego poželjna.

Takođe, edukacija političkih aktera paralelno sa podrškom u bavljenju ovom temom, povezivanje aktera sa relevantnim udruženjima, kao i organizovanje studijskih poseta za političke aktere može da dovede do sticanja iskustva koja doprinose razvoju empatije i razumevanju žrtava i važnosti borbe protiv negiranja genocida.

Konkretnije, po formiranju svakog novog saziva Narodne Skupštine Republike Srbije treba održati individualne ili grupne sastanke sa političkim subjektima koji su stekli parlamentarni status, a u manjoj ili većoj meri su pokazali spremnost za suočavanje s prošlošću. Osim ostvarivanja kontakta, važno je predstaviti naredne korake, i obezbediti podršku za budućnost. Takođe, neophodno je uložiti napore za formiranje “across the aisle”⁸⁴ saveza i spajanje različitih političkih aktera u diskusijama i delovanju. Tako izgrađeno poverenje biće moguće iskoristiti u važnim trenucima.

Institucije i akademska zajednica

Neophodno je izaći iz zone komfora i prići različitim institucijama koje imaju autoritet u društvu. Nastavak mapiranja ljudi koji su ideološki, odnosno vrednosno bliski organizacijama civilnog društva, koji dugi niz godina govore otvoreno o pitanju genocida u Srebrenici je od izuzetne važnosti. Ti ljudi često su deo institucija koje su tradicionalno konzervativne i nacionalistički nastrojene (univerziteti, naučni instituti, SANU), ali nastupaju iz pozicije autoriteta. Upravo taj autoritet se treba iskoristiti u zagovaračkim aktivnostima.

Konkretnije, pojedincima treba pristupiti na individualnim sastancima, a onda ih postepeno uključiti u zagovaračke aktivnosti. Za razliku od njihovog dosadašnjeg akademskog rada, treba uspostaviti poverenje i motivisati ih na rad koji bi se mogao okarakterisati kao politički. Javni prostor koji ovakvi pojedinci mogu da dobiju može da bude važan.

Dodatno, koliko god organizacijama civilnog društva neki pojedinci bili daleki, mora im se pristupiti. Neke od javnih ličnosti, koje pripadaju desnoj strani političkog spektra, imaju narativ o Srebrenici koji, mora se primetiti, izbegava kvalifikovanje zločina kao genocida, ali o počiniozima zločina imaju stav koji je specifičan a koji lako može da dođe do dela građana Srbije do kojih civilni sektor ne može.⁸⁵

Rad sa međunarodnom zajednicom

Napore u radu sa međunarodnom zajednicom treba usmeriti na efektivnu podršku, koja često izostaje. Konkretno, neophodno je da civilni sektor jasnije komunicira okolnosti i političku neodgovornost kada je ova tema u pitanju, bez pretpostavki da su predstavnici međunarodne zajednice jednako informisani kao organizacije i aktivisti. U razgovorima je potrebno isticati neophodnost pune podrške međunarodne zajednice za poštovanje činjenica utvrđenih pred međunarodnim sudovima, uz jasnu poruku da se sa time ne sme kalkulisati.

Takođe, važno je ohrabriti predstavnike međunarodne zajednice i inostrane partnere da bi Srbija nedvosmisleno imala benefite od priznanja zločina i preuzimanja odgovornosti, barem u odnosima sa njima. Važno je da se čuje što više glasova koji šalju poruku da takva Srbija kao partner ima daleko veći

---

84 Savez ideološki različitih političkih aktera

85 Recimo, pogledati skorašnje određenje Milana St. Protića o Ratku Mladiću: <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/2981118-on-nije-nikakav-srpski-oficir-vec-zlocinac-krio-se-kao-baba-a-u-crkvu-nije-usao-dok-nije-postalo-moderno-milan-st-protic-osuo-paljbu-po-ratku-mladicu-video>

kredibilitet i poštovanje u različitim odnosima.

U aktuelnim odnosima Srbije i Evropske unije i procesu pristupanja stvari su prilično jasne. Naime, u poslednjem objavljenom izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije 2023. godine jasno je naznačen problem negiranja genocida od strane određenih političara, kao i politička podrška (čak i sa nivoa ministara u Vladi) koja dolazi osuđenim ratnim zločincima.⁸⁶ Evropski parlament je takođe u više navrata bio još konkretniji, pa je u Izveštaju o Srbiji iz 2018. ovo pitanje adresirano. U tom dokumentu⁸⁷ Evropski parlament je izrazio žaljenje zbog negiranja genocida u Srebrenici od strane zvaničnika, i podvlači da je priznanje genocida u Srebrenici „fundamentalni korak na putu Srbije ka pridruživanju Evropskoj uniji“. Ipak, u aktuelnom političkom trenutku, ovo pitanje nije u fokusu Evropske unije u odnosima sa Srbijom, i gotovo je zanemareno kada se uporedi sa pitanjem normalizacije odnosa sa Kosovom.

Organizacije civilnog društva trebalo bi da deluju u pravcu motivisanja zvaničnika EU i drugih međunarodnih organizacija i faktora da ovo pitanje bude na agendi razgovora sa Srbijom, obzirom da već više puta pomenutu važnost određenja prema genocidu.

Adresiranje mitova

Jedan od mogućih pristupa razgovoru o Srebrenici je da je diskusija sa onima koji negiraju genocid pogrešna⁸⁸, ali ipak, ona je neophodna, jer drugačije je nemoguće napraviti iskorak. To je naročito očigledno imajući u vidu višedecenijsku propagandu i konsenzus oko negiranja genocida. Stoga je bitna okosnica budućih strategija adresiranje mitova o genocidu u Srebrenici.

Desni deo političkog spektra u prethodnim decenijama proširio je mitove koji su i dan-danas izuzetno prisutni u raspravama. Civilni sektor ne može sebi da dozvoli luksuz da na njih odgovori tvrdnjom da su to gluposti, već na negiranje genocida mora da odgovori. Iako se tvrdnje onih koji genocid negiraju ne mogu nazvati argumentima, jer oni to nisu, uticaj tih tvrdnji na građane je veliki, pa one ne smeju da ostanu bez adekvatnog odgovora. Ovo je izuzetno važno kada je u pitanju rad sa mladima, s obzirom da su ovi mitovi kod njih prilično rašireni.

Konkretno, budući rad moguće je usmeriti na produkciju materijala koji direktno odgovaraju na ustaljene mitove o genocidu u Srebrenici. Uz to, neophodno je povećati kapacitete civilnog društva i drugih aktera za izgradnju narativa i načine borbe protiv propagandnih teorija i negiranja genocida. Uvezivanje sa ekspertima, primena različitih preporuka i transfer znanja iz drugih društava koja su se suočavala sa sličnim problemima je dobra praksa.

Rad sa medijima

Nezaobilazan mehanizam u zagovaračkim aktivnostima i promeni dominantnog narativa su mediji. Njihov uticaj je nesporan, i važno je deo budućih aktivnosti usmeriti na njih. Aktuelna medijska scena u Srbiji ne pokazuje interesovanje za pitanje ratnih zločina, pa tako suđenja pred Odeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu ne prati gotovo uopšte, a kada ih prati to ne radi na adekvatan način. Najveći deo medijske scene učestvuje u reprodukciji dominantnog narativa doprinoseći negiranju genocida. Iako je izveštavanje o ratnim zločinima i odnosu prema prošlosti u javnom interesu, u prethodnom periodu svedočili smo redefinisavanju javnog interesa. To redefinisavanje išlo je u pravcu ćutanja o zločinima, negiranju genocida, i doprinosa narativu u kome su Srbi predstavljeni kao isključivo žrtve tuđih zločina. Dobra ilustracija toga je izjava bivšeg ministra u Vladi Republike Srbije Aleksandara Vulina, koji je rekao da je danas vreme „tihog ponosa“.⁸⁹ Ono što je očigledno jeste da je

86 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf

87 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0478_EN.html

88 Vidi: <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/6/5/zasto-je-rasprava-sa-negatorima-genocida-pogresna-politika>

89 <https://www.dnevnik.rs/lat/drustvo/vulin-proslo-je-vreme-stida-ovo-je-vreme-tihog-ponosa-07-10-2017>

u pitanju ponos ratnim zločincima, koji najčešće nije tih.

Imajući u vidu da medijska scena u Srbiji u ovom trenutku nije prijateljski nastrojena prema ovim temama, treba se fokusirati za početak na onaj deo koji je pokazao koliku toliku otvorenost. Na prvom mestu, u pitanju su mediji N1 i Nova S, koji pretenduju na nacionalnu frekvenciju⁹⁰, uz napomenu da je gledanost televizije Nova S u ovom trenutku u porastu. Iako i ovi mediji nisu pokazali suštinsko interesovanje za ove teme, već ih radije koriste za popunjavanje programa, i to retko, neophodno je raditi sa njima na povećanju tog prostora. Ne treba odustati ni od razgovora sa predstavnicima dva javna medijska servisa, Radio-televizije Srbije i Radio-televizije Vojvodine. Tačnije, na njih treba vršiti pritiske kako bi radili svoj posao, vodeći se upravo pristupom da razgovor o odgovornosti za počinjene zločine, genocidu i protivljenje negiranju genocida jesu javni interes.

Dokumentarni i edukativni program koji se potencijalno može prikazivati na ovim medijima može u delu javnosti da reaktualizuje temu pitanja priznanja genocida u Srebrenici. Savezništvo sa medijima treba graditi i u pravcu stvaranja volje da se deo programa posveti svedočenjima i pričama žrtava. Na taj način se razgovor o žrtvama može staviti u fokus.

Verske zajednice

U dosadašnjem radu, crkve i verske zajednice⁹¹ bile su uključene u inicijative koje se tiču suočavanja s prošlošću gotovo isključivo kroz Inicijativu za REKOM. Imajući u vidu uticaj koji Srpska pravoslavna crkva ima u Srbiji, kao i visok stepen poverenja građana, važno je pokušati sa uključivanjem nekih liberalnijih sveštenih lica u buduće aktivnosti.

Sprečavanje zloupotrebe žrtava

Oni koji negiraju genocid često kao odgovor na tvrdnju da se genocid desio koriste zločine počinjene nad srpskim stanovništvom, instrumentalizujući i zloupotrebljavajući žrtve i njihovu patnju. Takođe, i o tim zločinima nad srpskim stanovništvom govore često uz veliki broj neistinitih podataka.

Upravo to je razlog zašto je neophodno da se poznaju i drugi ratni zločini nastali u kontekstu sukoba na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Sprečavanje zloupotrebe žrtava od strane onih koji negiraju zločine je važno, jer se ne sme dozvoliti da se žrtve koriste za političku manipulaciju.

Jasno je da oni koji se bore protiv poricanja genocida danas jesu upoznati sa činjenicama o drugim zločinima, ali važno je i da se to znanje prenosi.

Novi mladi - novi aktivizam

Aktivistički pristup izuzetno je važan za dalje zagovaračke inicijative koje treba da vode priznanju genocida u Srebrenici. Ipak, neophodno je razmotriti pristupe, kao i ko su danas aktivisti. Generacija koja će početi studije u oktobru 2022. godine je neko od koga se prirodno očekuje da pokaže interesovanje za aktivizam. Ipak, njihov odnos prema prošlosti može se videti iz toga da najveći broj kandidata za upis na Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu nije znao odgovor na pitanje kako se zvala koalicija koja je na izborima 2000. godine kandidovala Vojislava Koštunicu.⁹² Sa druge strane, najveći broj kandidata znao je odgovor na pitanje o Rezoluciji Ujedinjenih nacija broj 1244 koja se tiče Kosova, što očigledno govori o snazi dominantnog narativa i njegovoj podršci kroz obrazovni sistem u prethodnim godinama.

90 Nezavisno od malih šansi da ih dobiju

91 Posebno tri koje su posredno bile deo konflikta: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva i Islamska zajednica.

92 Izvor: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/na-jedno-pitanje-sa-prijemnog-za-fpn-velika-vecina-kandidata-nije-znala-odgovor-nastavnici-uznemireni/>

Takođe, aktivizam novoj generaciji mladih nije blizak, a neke stvari za koje se prethodna generacija aktivista izborila vide kao datost. Ovo zaista predstavlja izazov za budućnost, jer se sa takvim stavom i pristupom mladih mora računati. Ukoliko postoji želja da se kod njih probudi aktivistički duh, želja da učestvuju u stvaranju promena, onda se pristup tome mora prilagoditi.

Od velike je važnosti kako će se ponašati organizacije koje neguju aktivistički pristup u budućnosti. Neophodno je da se ideje nove generacije mladih ljudi saslušaju, da se za njih ostavi prostor, uprkos potencijalnom neznanju. Ukoliko postoji želja da se novi mladi ljudi uključe u aktivističku borbu protiv negiranja genocida, neophodno je da oni osećaju da su deo procesa, a ne samo kao neko ko sprovodi u delo tuđe zamisli.

Jedan od potencijalnih pristupa je privlačenje novih generacija za aktivizam kroz programe neformalnog obrazovanja koji bi bili dugoročniji⁹³ i postepeno kroz aktivizam u drugim temama doveli aktiviste do akcija koje se tiču genocida u Srebrenici.

Dodatno, u radu sa novom generacijom aktivista neophodno je biti strpljiv i dati im prostora. Preciznije, ne treba insistirati da od početka bilo kakve akcije i aktivnosti liče na one koje su sprovodile generacije neposredno nakon 2000. godine. Političke okolnosti su od tada drastično promenjene, kao i životni stilovi mladih. Stoga, ne treba obeshrabrivati aktivnosti, ma koliko nekada bile banalne ili male, dokle god ne izlaze iz vrednosnog okvira.

Uključivanje mladih umetnika i umetnica u aktivističke inicijative, intervencije u javnom prostoru, kolaboracije sa aktivistima iz drugih polja društvenog angažmana, može da bude dobar put za uključivanje nove generacije.

UMESTO ZAKLJUČKA

Demokratski razvoj Srbije u direktnoj je vezi sa promenom odnosa prema prošlosti. Razlog za to ne leži samo u tome što se u odnosu prema žrtvama ogledaju demokratski kapaciteti jednog društva, već i zbog toga što je aktuelni odnos prema žrtvama i genocidu u Srebrenici direktna posledica nacionalizma. Upravo je nacionalizam nešto što ograničava demokratske kapacitete i demokratski razvoj jednog društva i sprečava ga. Nacionalizmu u Srbiji je demokratija imanentno neprihvatljiva, dok su njihove aspiracije i delovanje nedemokratski. U odnosu prema prošlosti, prema počinjenim zločinima, genocidu u Srebrenici se to najbolje vidi.

Današnja Srbija je država koja se ne može nazvati demokratijom, a kontekst u kome deluju organizacije civilnog društva i aktivisti daleko je od prijateljskog. Dugogodišnje iscrpljivanje organizacija i aktivista prirodno je dovela do zamora, kao i sve manjeg broja ljudi koji žele da se bave pitanjima prošlosti i tranzicione pravde. Teško postizanje rezultata jeste demotivisuće pa stoga jedan deo ljudi ne vidi smisao u bavljenju temom.

Ipak, ono što je neupitno jeste kontinuitet otpora koji u Srbiji postoji već više od trideset godina. To je otpor nacionalizmu, ali i otpor politici zločina i politici negiranja zločina. Upravo taj kontinuitet otpora omogućava dalje regrutovanje ljudi, širenje pokreta i građenje savezništava. Građenje savezništava je potrebno konstantno i na svakom koraku.

Savezništva su od velike važnosti u kontekstu gde se uticaj civilnog sektora marginalizuje putem promocije GONGO⁹⁴ i kvazi eksperata, njihov medijski uticaj i pristup medijima. Upravo su savezništva jedna od strategija kojom će se sa jedne strane širiti i jačati uticaj organizacija civilnog društva, a sa druge stvarati kapacitet za promenu u budućnosti.

93 Dobar primer je Tromesečna aktivistička obuka koju je svojevremeno organizovala Inicijativa mladih za ljudska prava, koja je uključivala treninge veština, predavanja, diskusije o filmovima ali i posete regionu

94 Government Organized Non Governmental Organizations

Nova generacija branitelja ljudskih prava pred sobom ima nove izazove. Isto tako, nova generacija mladih koji će u godinama ispred nas zasigurno postati donosioci odluka predstavlja izazov po sebi. Zato je više nego ikada važno da se sa novim generacijama razvija odnos, uključuju u rad organizacija i obrazovne programe o tranzicionoj pravdi.

Dakle, neophodno je da se očekivanja prilagode realnosti. Neophodno je stvoriti promenu na drugi način. Svaka zagovaračka inicijativa uvek mora da izgradi podršku i u onoj grupi koje se ona najviše tiče, u ovom slučaju, građana Srbije. Kako je Juan Mendez, argentinski advokat i bivši Izvestilac UN za torturu i nečovečno postupanje rekao: "Iskreno pomirenje ne može da bude nametnuto dekretom. Ono mora da bude izgrađeno u srcima i glavama članova društva[.]"

Empatiju sa žrtvama genocida u Srebrenici neće stvoriti imenovanje zločina genocidom, već će empatija prema žrtvama dovesti do priznanja genocida, i to ne bi trebalo da se zanemari.

Inicijativa mladih za ljudska prava
www.yihr.org
